

A Magyar Királyi Belügyminisztérium 1910-1911-es tevékenysége az Osztrák-Magyar Monarchia hírszerző szerve békeidőszaki utasításának elkészítésében

Mezei József¹

Absztrakt:

A titkosszolgálatok és az egyéb közigazgatási szervek közötti együttműködés szintje jelentősen befolyásolja a kémelhárító munka hatékonyságát. A háborút megelőző időszakokban még nagyobb a jelentősége ennek. Az első világháború előtt, 1910-1911-ben a császári és királyi hadügyminiszter kezdeményezésére, a titkosszolgálat tevékenységének támogatása érdekében egyeztetések történtek a magyar közigazgatási szervekkel, amelynek eredményeként kiadásra került egy hírszerzési utasítás, valamint az érintett királyi minisztériumok által az ezzel kapcsolatos rendeletek.

Kulcsszavak: első világháború, kémelhárítás, együttműködés, közigazgatási szervek

Abstract: The cooperation between secret services and other public administrations is very important for counter-espionage. This is especially important before the wars. In 1910-1911, there were discussions the Hungarian public administration and the military staff to support the activities of the secret service. As a result, an intelligence instruction was issued by the military staff and related decrees by the royal ministries.

Keywords: first world war, counter-espionage, collaboration, public administration

¹Nemzeti Közszerológiai Egyetem, egyetemi tanársegéd, a Nemzeti Közszerológiai Egyetem Rendészettudományi Doktori Iskola, doktorandusz, ORCID azonosító: 0000-0002-2625-6317.

A nemzetbiztonsági szervek kémelhárító tevékenységének eredményessége a jelenkorban is nagymértékben függ a közigazgatás egyéb szerveivel kialakított együttműködés hatékonyságától. Az okok közül lényeges elemek, hogy az állam biztonságát érintő információk, valamint az azok jogellenes megszerzésére irányuló törekvések elsődlegesen a közigazgatás szerveinél jelentkeznek. Ezen túlmenően számos olyan tevékenységet végeznek a közigazgatási szervek, amelyek nélkülözhetetlenek az érdemi elhárító tevékenységhez is, illetve amelyekkel összefüggésben keletkezett információkkal kiegészíthetők, ellenőrizhetők a más forrásokból már rendelkezésre álló értesülések, de ezen információk akár kiindulási pontot is jelenthetnek a felderítő tevékenység során. Ezek az összefüggések, illetve tényezők még szélesebb körben igazak voltak a 19. században, többek között azért, mert abban az időszakban a kémelhárításhoz szükséges egyes képességekkel is a közigazgatási szervek rendelkeztek.

A császári és királyi közös hadügyminisztérium, már 1878-ban tervet készített arra vonatkozóan, hogy miképpen lehetne a hírszerző szolgálat tevékenységét a polgári közigazgatási szervek bevonásával még hatékonyabbá tenni. Ezen dokumentum részletesen taglalta, hogy a polgári hatóságok milyen intézkedései segítenék jelentősen a hírszerző központ tevékenységét. A tervet jóváhagyás előtt megküldték Tisza Kálmán magyar miniszterelnöknek², aki több változtatást is kért, elsődlegesen olyan területeket érintően, ahol a magyar érdekek korlátozásának veszélyét látta. A tervet végül nagyon rövid idő alatt elfogadták.³

Fentiek kapcsán kutatást folytattam a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában (a továbbiakban: MNL OL), a Belügyminisztérium rezervált - a mai terminus szerint titkos - iratai között annak feltérképezése érdekében, hogy az első világháborút közvetlenül megelőző években - amely a katonai hírszerzési és elhárítási tevékenységeket tekintve kiemelt időszaknak tekinthető -, milyen szintű együttműködés tudott megvalósulni az Osztrák-Magyar Monarchia közös hírszerző szerve, az Evidenzbureau⁴ és a magyar királyi közigazgatási szervek, kiemelten a Magyar Királyi Belügyminisztérium, mint a Magyar Királyság rendészetért/rendvédelemért felelős hatósága között.

² Tisza Kálmán 1875. október 20. – 1890. március 13. között a Magyar Királyság miniszterelnöke volt, 1875. március 2. – 1887. február 11. között a belügyminiszteri pozíciót is betöltötte,

³ Pilch Jenő: A hírszerzés és kémkedés története, Franklin társulat, Budapest, 1936.

⁴ 1850-ben a vezérkar felügyelete/irányítása alatt hozták létre az osztrák-magyar monarchia hírszerző szervét, az Evidenzbureau-t, Nyilvántartó irodát. Első vezetője Kalik Antal őrnagy volt, aki 15 évig irányította az osztályt,

A levéltárban folytatott kutatás során került elő az Osztrák-Magyar Monarchia közös hadügyminiszterének⁵ 1910. 05. 06-án kelt, 2176 Pras iktatószámú átirata, amelyben azzal a kéréssel fordult a magyar királyi belügyminiszterhez⁶, hogy egy, a békeidőre vonatkozó hírszerzői utasítás elkészítéséhez nyújtson támogatást.⁷ Az utasítás 4. („A polgári és katonai hatóságok részéről való támogatás”) és 17. („Kémkedésben gyanús egyének letartóztatása: szakvélemény; szakértők”) §-ai tartalmaztak a polgári hatóságok közreműködését érintő témaköröket. Jelen írás a belügyminisztérium ezen utasításhoz köthető egyeztetéseinek és azok eredményeinek rövid összefoglalása.

A 2176. iktatószámú átiratban a közös hadügyminiszter, kérése alátámasztására egyrészt utalást tesz egy esetleges háborúra, az arra való felkészülésre, „...saját oldalon történő katonai intézkedések, előkészületek és viszonyok titokban tartása... döntő befolyással bírnak a háború eredményességére...” továbbá arra, hogy az ezzel kapcsolatos információk védelmével összefüggésben elsődlegesen két szomszédos ország, Oroszország és Olaszország bír jelentőséggel „...OROSZORSZÁG⁸ és OLASZORSZÁG⁹, ezt a szolgálatot nagy ráfordítással szervezték meg az osztrák-magyar monarchiával szemben...”. Ez a két momentum, figyelemmel a négy évvel később kirobbanó első világháborúban történetekre, a hírszerzőszolgálat jó helyzetértékelését, előrelátó gondolkodását és a tőle alapvetően elvárt megelőző tevékenységre való készséget mutatja.

Az ügy fontosságát és támogatottságát jelzi, hogy a magyar királyi miniszterelnök, a közös hadügyminiszter kérésére már a 2176 Pras számú

⁵ Báró Schönaich Ferenc

⁶ Hédervári gróf dr. Khuen-Héderváry Károly 1910. január 17. – 1912. április 22. között a Magyar Királyság miniszterelnöke, egyben belügyminisztere

⁷ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban: MNL-OL) K-149-1914-3-46, az Osztrák-Magyar Monarchia közös Hadügyminiszterének 1910. 5. 6-án kelt, Pras 2176. számú átirata a Magyar Királyi Belügyminiszternek, - az átirat egésze forrásközlés keretében publikálásra kerül,

⁸ Oroszország és az Osztrák-Magyar Monarchia közötti ellentét ebben az időszakban a Balkánnal kapcsolatos érdekek ütközésében gyökerezett,

⁹ Olaszország az 19. század végére eltávolodott addigi szövetségeseitől, az 1888 márciusában létrehozott négyesszövetségtől (osztrák-magyar-német-olasz-román). A Franciaországgal 1902-ben kötött semlegességi szerződését követően pedig nyilvánvalóvá vált, hogy Olaszország és az Osztrák-Magyar Monarchia összeütközése elkerülhetetlen,

megkeresést követő hatodik napon¹⁰ levelet küldött a belügyminisztériumnak, hogy a bécsi megkeresésnek nyomatékot adjon, illetve az ügryről folyamatos tájékoztatást kérjen.

A levéltárban fellelhető dokumentumok alapján a hírszerző utasítás kapcsán folytatott egyeztetéseknek, intézkedéseknek három jól elkülöníthető része volt. Az első időszakban az érintett minisztériumok írásban tették meg javaslataikat az utasítás szövegezésével kapcsolatban. Ezt személyes egyeztetések követték, majd a hírszerzőutasítás véglegesítését követően az egyes minisztériumok elkészítették, majd kiadták az alárendelt szervekre vonatkozó, a hírszerzőutasítással összhangban álló és az abban foglalt tevékenységek támogatását biztosító utasításaikat, rendeleteiket.

A fellelt, írásbeli, előzetes egyeztetések sorában az első az Osztrák-Magyar Monarchia közös hadügyminiszterének átirata¹¹, amelynek mellékleteként megküldi a „*Békeidőben folytatott felderítő-szolgálati utasítás*” tervezetét, másrészt nehezményezi, hogy a határrendészeti szerveknek megtiltották a közvetlen, írásos összeköttetést a 7. hadtestparancsnoksággal¹², amely a felderítő tevékenységhez nélkülözhetetlen. Ezért egyébként az új utasításban is ezt a kapcsolattartási módot tervezik rögzíteni. Kéri, hogy ezt az utasítást vonják vissza. Ígéretet tesz azonban arra, hogy a továbbiakban a katonai hatóságok nagyobb figyelmet fordítanak arra, hogy megkereséseikben a közigazgatási szerveket ne utasítsák, habár álláspontja szerint ez néha csak félreértésen alapul, aminek az oka a nem megfelelő fordítás németről magyarra.

A belügyminisztériumban már májusban megkezdődtek a közös hadügyminiszternek adandó írásos válasz elkészítéséhez szükséges belső egyeztetések. Ezt jelzi, hogy a második átirat azon szakaszához, amely a hírszerzőutasításra vonatkozik, a levél oldalára kézzel rávezették: *”Elintézve 307.*

¹⁰ MNL OL-K-149-1914-3-46, a Magyar Királyi Miniszterelnök 1910. 5. 12-én kelt, 2539. iktatószámú átirata a Magyar Királyi Belügyminisztériumnak,

¹¹ MNLOL-K-149-1914-3-46, Az Osztrák-Magyar Monarchia közös hadügyminiszterének 1910.06.19-én kelt, Pras 5921 iktatószámú átirata a Magyar Királyi Belügyminiszternek,

¹² A Temesvári VII. hadtest felelősségi körébe tartozott a Szerbiával közös határszakasz. Szerbiában már a 18. században megszülettek azok a gondolatok, amelyek a Balkánon élő szerbek egy államban történő egységesítését célozták. A Monarchia 1908-ban annektálta Bosznia Hercegovinát, ami nagyon komoly feszültséget okozott Szerbia és a Monarchia között. A helyzet háborúval fenyegetett, amely ugyan elmaradt, de a feszültség nem múlt el. Ennek következményeként a szerb vezérkar megerősítette hírszerző képességét, amelynek kiemelt célja lett az osztrák-magyar katonai tevékenységekkel kapcsolatos információgyűjtés. A közös hadügyminiszter levelének ide vonatkozó részét vélelmezhetően ez motiválta.

res. ...X.26.” Az ügy katonai jelentőségét mutatja, hogy a közös hadügyminiszter 1910. 8. 5-i átiratában¹³ már sürgetőleg kérte a belügyminisztert, hogy a korábbi Pras 2176 számon küldött megkeresését válaszolja meg. Mint előzőleg, 1910. szeptember 23-án a magyar királyi miniszterelnök is átiratban fordult a belügyminisztériumhoz¹⁴, hogy mielőbb küldje el válaszát a közös hadügyminiszternek.

A levéltárban átvizsgált iratokban a belügyminiszter válaszátiratai nem voltak fellelhetők, de azok a belügyminisztériumi iratkísérők igen, amelyre az átirat szövegét a miniszter kézzel lejegyezte.¹⁵ A belügyminiszter 307. res. átiratában megfogalmazott, a hírszerző utasítással kapcsolatos válaszát két részre lehet osztani. Az együttműködés keretei kapcsán az utasításban foglaltakat egyrésztől általánosságban támogatta, másrészt viszont közölte, hogy a tervezetben a csendőrségre és a magyar királyi határrendőrsége „*hárít*”-ot feladatok kapcsán az együttműködés csak addig terjedhet, amíg a szervezetek „*...egyéb törvényes feladata...hátrányt nem szenved*”. Tehát a belügyminisztériumi álláspont szerint békeidőben a hírszerzőtevékenység támogatása nem élvezhetett egyértelmű elsőbbséget a rendészeti feladatok sorában. Jelezte továbbá azt is, hogy az utasításban egyértelműsíteni kell, miszerint a katonai hatóságok a közigazgatás szerveitől támogatást kérhetnek, de utasítani nem utasíthatják őket, azt csak az illetékes magyar kormányhatóság teheti meg. Ez jól mutatja, hogy hasonlóan az 1878-as egyeztetéshez, a magyar hatóságok nem szerették volna, ha a jogköreiket korlátozzák Bécsből. Az együttműködés tartalmi elemei kapcsán, a külföldre utazó katonatisztek turista/polgári útlevéllel történő ellátása tárgyában a belügyminiszter részéről az az álláspont jelent meg, hogy a konspiráció biztosítása érdekében célszerű lenne, ha az ilyen típusú útleveleket a belügyminiszter bizalmas értesítését követően a budapesti államrendőrség főkapitánya állítaná ki. A javaslat kapcsán megemlítésre került, hogy a konspirációt szolgáló az útlevél kiállításával kapcsolatos díjakat is meg kellene fizetni. A belügyminiszter a közös hadügyminiszternek írt levéllel egy időben a magyar királyi miniszterelnököt is tájékoztatta. A 639. res. válaszában elismerte, hogy a Pancsovai határszéli rendőrkapitány kapott olyan utasítást,

¹³ MNL-OL-K-149-1914-3-46, a közös hadügyminiszter 1910. 8. 5-én kelt 7433. Pras iktatószámú átirata a Magyar Királyi Belügyminiszternek

¹⁴ MNL-OL-K-149-1914-3-46, a Magyar Királyi Miniszterelnök 1910. 9. 23-án kelt 4341. iktatószámú átirata a Magyar Királyi Belügyminiszternek

¹⁵ MNL-OL-K-149-1914-3-46, a Belügyminisztérium 307 res/1910 iktatószámú iratkísérő dokumentuma, amelyen a kézzel írt átirat alatt található dátum „X.10”, valamint MNL-OL-K-149-1914-3-46, a Belügyminisztérium 639 res/1910 iktatószámú iratkísérő dokumentuma, amelyen a kézzel írt átirat alatt található dátum „XI.18”

amit a közös hadügyminiszter említett, de azóta a helyzet rendezésére intézkedett.

Az előzetes, írásbeli egyeztetési folyamat lezárásaként a belügyminiszter javaslatait érintően a magyar királyi honvédelmi miniszter azt a ¹⁶ vizonttájékoztatót adta, hogy figyelembe vették a belügyminiszter javaslatait, amennyire azt a „*katonai érdekek lehetővé tették*”.

Ezt követően a magyar királyi honvédelmi minisztérium vezetésével bizottságot hoztak létre a hírszerzői utasítástervezet véglegesítése céljából, amely bizottság először 1911. május 4. és 5-én ült össze a honvédelmi minisztériumban ¹⁷. Az ülések jegyzőkönyve ¹⁸ szerint a levezető elnök Szurmay Sándor vezérőrnagy volt, a tanácskozásokon pedig a Magyar Királyi Kereskedelmi Miniszter, a Magyar Királyi Pénzügyminiszter, a Horvát Bán, a Magyar Királyi Belügyminiszter, a Magyar Királyi Igazságügyminiszter, a Magyar Királyi Földművelésügyi Miniszter, a Magyar Királyi Honvédelmi Miniszter és a Császári és Királyi Közös Hadügyminiszter képviselői voltak jelen. Ezen egyeztetések során egyrészt a német szövegezéssel kapcsolatosan merült fel több olyan észrevétel, amelyek célja a leírtak egyértelműsítése volt. Ezen túlmenően it is szoba került, most a Pénzügyminisztérium és a Kereskedelmi Minisztérium képviselői részéről az az igény, hogy a katonai hatóságok közvetlenül ne utasítsák a közigazgatási szerveket. Az Igazságügyminiszter képviselője észrevételt tett annak kapcsán is, hogy az utasításban foglaltak szerint a kémgyanús személyek szabadon engedése mindaddig nem történhet meg, amíg a hadtestparancsnokság szakvéleménye nem áll rendelkezésre. Azon véleményének adott hangot, hogy ez a hatályos jogszabályok alapján, a bírói hatalmi ág függetlensége miatt általánosságban nem kivitelezhető. Az egyeztetés során az érintett szervezetek képviselői megállapodtak abban, hogy a hírszerző utasításban foglaltak támogatását összegző, a saját minisztériumukra és alárendelt szervezeteikre vonatkozó intézkedéseiket tartalmazó utasításukat a Belügyminisztérium kivételével az adott hónap végéig elkészítik. A Belügyminisztérium három hónapos határidőt kapott.

Az egyeztetések harmadik szakasza az egyes minisztériumok utasítástervezeteinek elkészítése, véglegesítése volt. A honvédelmi miniszter

¹⁶ MNL-OL-149-1914-3-46, A Magyar Királyi Honvédelmi Miniszter 1911. február 4-án kelt, 226. iktatószámú átírat a Magyar Királyi Belügyminiszternek,

¹⁷ MNL-OL-K-149-1914-3-46, A Magyar Királyi Honvédelmi Miniszter 1911. április 20-án kelt, 3138 iktatószámú átírat a Magyar Királyi Belügyminiszternek,

¹⁸ MNL-OL-K-149-1914-3-46, A Magyar Királyi Honvédelmi Miniszter 1911. május 10-én kelt, 5734 iktatószámú átírat a Magyar Királyi Belügyminiszternek,

1911. szeptember 15-én kelt átiratában¹⁹ sürgette a belügyminisztert, hogy az általa kiadandó utasítás tervezetét „*az ügy sürgősségére tekintettel*” küldje meg neki. A válaszátirat a vizsgált dokumentumokban nem volt fellelhető, de a 210. res iratkísérőben megtalálható volt a válaszátirat leírata 1911. augusztus 4-i dátummal. Ezt követően a honvédelmi miniszter október 25-i írt megkeresésében kérte még²⁰, hogy a tervezetet egészítsék ki azzal, hogy a vármegyei törvényhatóságoknak és a budapesti államrendőrség főkapitányának kiadásra kerülő utasításokba kerüljön bele az, hogy, amennyiben a hadtestparancsnokság kitöltetlen útlevelet kér, akkor azt megkaphassa azzal, hogy az illeték megfizetése mellett annak felhasználásáról utólagosan tájékoztatást nyújt. Továbbá, hogy a határszéli rendőrkapitányságok megkeresésére az illetékes szervek adjanak ki határátlépési igazolványokat a hírszerző tevékenységet folytató személyeknek.

A magyar királyi honvédelmi miniszter a következő bizottsági ülést²¹ 1911. november 30-ra hívta össze a honvédelmi minisztériumba, amelyről ismételtlen jegyzőkönyvet vettek fel²². Az ülés kapcsán titkosszolgálati szempontból figyelmet érdemlő körülmény, hogy az egyeztetésen részt vett Ronge Maximilian²³ vezérkari testületi százados a közös hadügyminiszter képviselőjében. Az ülésen elfogadták a kiadandó hírszerzési utasítás 4. és 17. §-it, megállapodtak a miniszteri rendeletek/utasítások kiadásának határidejében, továbbá abban, hogy az érintett minisztériumok a kiadott utasításokat egymásnak is megküldik.

A levéltárban a belügyi iratok között fellelhető volt a többi érintett szervezet utasítása is. Az érintett minisztériumok utasításai/rendeletei elején egyöntetűen

¹⁹ MNL-OL-K-149-1914-3-46, A Magyar Királyi Honvédelmi Miniszter 1911. szeptember 15-én kelt, 10462 iktatószámú átirata a Magyar Királyi Belügyminiszternek,

²⁰ MNLOL-K-149-1914-3-46, A Magyar Királyi Honvédelmi Miniszter 1911. október 25-én kelt, 10967 iktatószámú átirata a Magyar Királyi Belügyminiszternek,

²¹ MOL-K-149-1914-3-46, A Magyar Királyi Honvédelmi Miniszter 1911. október 25-én kelt, 11345 iktatószámú átirata a Magyar Királyi Belügyminiszternek,

²² MOL-K-149-1914-3-46, A Magyar Királyi Honvédelmi Miniszter 1911. november 8-án kelt, 12035 iktatószámú átirata a Magyar Királyi Belügyminiszternek,

²³ Maximilian Ronge 1914-ben a megszaporodott kémkedési ügyek kapcsán már azon véleményének adott hangot, hogy az elhárítással összefüggő feladatokat a rendőri szervek lássák el. A tárgyban 1914. május 18-án tárgyalt is többek között a császári és királyi, valamint a magyar királyi belügyminiszter képviselőivel, valamint az illetékes rendőrhatalóságok vezetőivel. Ronge 1917 áprilisától a Evidenzbureau vezetését is ellátta, illetve ő számolta fel a szervezetet 1919-ben.

megjelenik, hogy a külföldi kémtevékenység elleni fellépésért a hadtestparancsnokságok felelősek. Ennek támogatása a polgári hatóságok részéről kiemelt feladat, amelynek részeként a hadtestparancsnokságok közvetlen megkereséseit, amelyek akár szóban is történhetnek, sürgősen végre kell hajtani. Ezen túlmenően a polgári hatóságok normál ügymenete során keletkező információkat, amennyiben azoknak katonai jelentősége lehet, vagy esetleg kémtevékenységre utal, azonnal át kell adni a területileg illetékes hadtestparancsnokságnak. Szintén több helyen rögzítik, hogy a kérések teljesítése során a hatályos jogszabályokat figyelembe kell venni. Fontos pontként jelenik meg még, hogy az ilyen jellegű együttműködésekkel bizalmasan kell kezelni.

A kiadott rendeletekben a közigazgatási szervek több olyan tevékenységet rögzítettek, amelyek közvetlenül érintik a titkosszolgálati tevékenység hatékonyságát. Például a belügyminiszter által kiadott körrendelet²⁴ értelmében az alárendelt szervezeteknek az általánosan megfogalmazottakon túl az alábbi területeken kell segítséget adnia:

- tájékoztatást nyújtása egyes, hazánkban tartozódó, külföldi személyek megbízhatóságáról,
- kémkedésben gyanús, illetve külföldi személyek ellenőrzése, felügyelete, nyilvántartása,
- aggályos idegenek kiutasítása,
- kémkedési ügyek sajtóba kerülésének megakadályozása,
- idegen államok által folytatott kémtevékenységre vonatkozó információk soron kívüli átadása,
- a hadtestparancsnokságok ellátása hiteles, ki nem töltött útlevelel.

A határszéli Rendőrkapitányságok esetében az utasítás kiegészült továbbá azzal, hogy:

- a hadtestparancsnokságok személyek letartóztatását kérhetik, de ezen esetekben is be kell tartani a vonatkozó jogszabályokat,
- a kémkedéssel összefüggő házkutatásokról, személyi motozásokról a hadtestparancsnokságot értesíteni kell, hogy ezen tevékenységekre „szakközeget” küldhessen,
- törekedni kell megbízható egyének kiválasztására és megnyerésére hírszerzési célokra,
- titkos levelezést kell közvetíteni,
- határátlépésre szolgáló igazolványt kell biztosítani.

²⁴ MNL-OL-K-149-1914-3-46, a Belügyminiszter 507/1911 Res utasítása, 1911. november 16.,

A Horvát Bán utasításából²⁵ kiderül, hogy Horváth – Szlavónországokban a kémkedések felderítése a katonai hatóságok, míg az „*idegenek mozgolódásai feletti felügyelet*” a rendőrhatalóság feladata. Az utasítás tartalmilag jelentős részben megegyezik a belügyminiszter által kiadott rendelettel.

Az igazságügyminiszter rendelete²⁶, amelyet a királyi főügyészek részére adott ki, a hadtestparancsnoksággal való szorosabb együttműködés részeként többek között arra utasított, hogy a kémkedéssel vádolt személyektől lefoglalt iratokat meg kell küldeni szakértői vizsgálatra a hadtestparancsnokságokhoz és mindent meg kell tenni azért, hogy az érintett személy szabadlábra helyezését a bíróság lehetőleg ne rendelje el addig, amíg a szakértői vélemény meg nem érkezik. Ajánlotta, hogy az eljárásba, így különösen a házkutatás és a személyi motozás során katonai szakértőt vegyenek igénybe, illetve meg kell akadályozniuk, hogy az ilyen eljárások nyilvánosságra kerüljenek.

A pénzügyminiszter körrendelete²⁷, amelyet a pénzügyi igazgatóságokhoz és a fővámigazgatóhoz intézett kitért arra, hogy az „*ismertebb*” csempészekről nyilvántartást kell vezetni, mivel ezen személyek kémtevékenységet is folytathatnak. A vámkezelés során gyanúsnak talált küldeményt jelenteni kell és „*valamilyen ürügy*”-el visszatartani. Az együttműködés hatékonyságát negatívan befolyásolhatta az, hogy a rendelet szerint minden egyes esetben a pénzügyminisztérium érintett szervezeti egysége vezetőjének mérlegelésén múlik az, hogy a hadtestparancsnokság mely kéréseit szabad teljesíteni és melyiket nem, illetve, hogy mely információkat kell átadni és mit nem. Azt azonban rögzíti a rendelet, hogy „*minden cselekedetért, vagy mulasztásáért*” a teljes felelősséget az érintett vezetőnek vállalnia kell. A konspiráció tekintetében figyelmet érdemel a rendelet azon része, amely szerint amennyiben a hadtestparancsnokság részére kémkedéssel kapcsolatos információkat kell átadni, úgy azt két borítékban kell elhelyezni. A külső borítékot általános

²⁵ MNL-OL-K-149-1914-3-46, Horvát Bán 1911. 12. 24-én kelt, 291. Res számon iktatott átirata a Magyar Királyi Belügyminiszternek, 291/Bem., Az anyagok fordítását a Belügyminisztérium fordítási alosztályától 1912. január 10-én kérték meg, a fordítás 1912. március 14-én készül el.

²⁶ MNL-OL-K-149-1914-3-46, A Magyar Királyi Igazságügyminiszter 1911. november 12-én kelt, Bi. 32/84 iktatószámú átirata a Magyar Királyi Miniszterelnöknek, Gróf Khuen-Héderváry Károly ebben az időszakban a Belügyminiszteri mellett a Miniszterelnöki pozíciót is betöltötte,

²⁷ MNL-OL-K-149-1914-3-46, A Magyar Királyi Pénzügyminiszter 1911. december 2-án kelt, 29/Res iktatószámú, a Magyar Királyi Belügyminiszternek írt átirata,

címzessel kell elkészíteni, míg a belsőre rá kell írni, hogy „*Hírszerzési szolgálatban; szigorúan bizalmas*”.

A földművelésügyi miniszter utasításában²⁸ konspirációs szempontból fontos a bevezető azon része, miszerint: „*A hazánkkal szomszédos államok az utóbbi időben igen jelentékeny pénzáldozattal arra törekednek, hogy hazánk összes viszonyait, melyeknek ismerete egy esetleges hadjárat szempontjából szükségük van, kikémleljék.*” Ez az információ a földművelésügyi minisztérium munkatársainak a kémelhárítási tevékenységben nyújtott feladataihoz segítséget nem ad, viszont kiszivárgása dekonspirálja az elhárítás irányait.

A kereskedelemügyi miniszter a posta- és távirda igazgatóságának címzett rendeletében²⁹ rögzíti, hogy a hadtestparancsnokság „*álcímekeket*” vehet igénybe küldeményeik továbbítására. A Fiumei Kormányzó részére készített dokumentumban a bevezető részben került rögzítésre, hogy „*két állam, költségeket nem kímélve törekedik beszerezni mindazon reánk vonatkozó adatokat, melyeket háború esetén ellenünk felhasználhatónak vél*”, közli továbbá, hogy a kémkedés célja nem csak a hadseregre vonatkozó információk megszerzése, hanem kiterjed a közigazgatásra, a közlekedésre, de a közhangulatra és a politikai áramlatokra is. A magyar királyi aldunai Hajózási Hatóságnak írt átiratában még konkrétabban fogalmaz: „*Feltétlen megbízható értesüléseim nem hagynak kétséget, hogy az ellenünk irányuló és különösen két állam által ...állandó és rendszeres kémkedés...*”.

A hírszerzői utasítás és a miniszteri rendeletek kiadását követően szinte azonnal megkezdődött az együttműködés kiterjesztése, amelyre a következő ügyek szolgálnak példaként. A levéltári dokumentumok között fellelhető az 570. res/1911 iktatószámú iratkísérő³⁰, amelyben egy távirat kézzel írt szövege található. Ebben a minisztérium arról tájékoztatja a nagyszebeni, határszéli rendőrkapitányságot, hogy az állományába tartozó személy hírszerzői feladatokba történő bevonását nem engedélyezi, mivel az tartósan elvonja hivatásszerű szolgálatától. A 837. res/1912 számú iratkísérőben³¹ a

²⁸ MNL-OL-K-149-1914-3-46, A Magyar Királyi Földművelésügyi Miniszter 1911. november 14-én kelt, 9624 iktatószámú átirata a Magyar Királyi Belügyminiszternek,

²⁹ MNL-OL-K-149-1914-3-46, A Magyar Királyi Kereskedelemügyi Miniszter 1911. december 14-én kelt, 6756 iktatószámú, „Bizalmas, saját kezeihez” jelölésű, a Magyar Királyi Belügyminiszternek címzett átirata,

³⁰ MNL-OL-K-149-1914-3-46, a Magyar Királyi Belügyminisztérium 570. res /1911. számú iratkísérője, a kézzel írt távirat alatt a XII/13 szerepel,

³¹ MNL-OL-K-149-1914-3-46, a Magyar Királyi Belügyminisztérium 837. res /1912. számú iratkísérője, a kézzel írt átirat alatt a X/05 szerepel,

belügyminiszter az 507 res/1911 rendeletre hivatkozva felhívja a szerb határszakasz szempontjából érintett Főispánok³² figyelmét arra, hogy a katonai hírszerző utasításban foglaltakat fokozottabban hajtsák végre, illetve a katonai megkeresések kapcsán haladéktalanul, és a legegyszerűsebben járjanak el. Az irat tárgyában került rögzítésre, hogy a közös hadügyminiszter a Szerbiát érintő kémkedés fokozását kérte. A K. NR. 251. számú átiratban³³ a 4. hadtestparancsnokság keresi meg a belügyminisztert, hogy „*hírszerző mellékállomást*” kíván létesíteni Galíciában, amelyhez két csendőrtisztet kér.³⁴ Az átiratban szerepel továbbá, hogy a Szerbiát érintő hírszerzői munkára Pamlényi Gábor újvidéki, határszéli rendőrkapitányt választották ki. Kérték a minisztert a személy foglalkoztatásának jóváhagyására. A belügyminiszter Pamlényi foglalkoztatásához hozzájárult.³⁵ A 2064 Pras iktatószámú átiratban³⁶ a 4. hadtestparancsnokság keresi meg a belügyminisztert. Tájékoztatják, hogy a közös hadügyminiszter a Balkán elleni hírszerző tevékenység 2. fokozatát rendelte el 1914. 06. 24-én amellyel kapcsolatban a hírszerző tevékenység fokozott támogatását kéri³⁷. A Magyar Királyi Honvédelmi Miniszter 9268 iktatószámú átiratában³⁸ arra kérte Csíkszentmihályi Sándor János akkori belügyminisztert, hogy az 507-res /1911 szám alatt általa kiadott, a katonai

³² A Főispánokat a király nevezte ki, de a belügyminiszternek voltak alárendelve.

³³ MNL-OL-K-149-1914-3-46, a 4. hadtestparancsnokság vezérkari osztályának 1912. november 20-án kelt, K. Nr. 251 iktatószámú átirata a IV. csendőrkerületi parancsnokságnak,

³⁴ Az Osztrák Magyar Monarchia és Oroszország közötti feszültség már a századforduló előtt jelen volt. A fegyveres összecsapás elkerülése mögött Oroszország hadseregének kihívásai és a belpolitikai helyzet állt. Bosznia annexiója, valamint az 1912-ben kitört balkáni háború kapcsán kialakult nézetellentétek azonban tovább növelték a feszültséget. Oroszország 1910-től már felkészültnek érezte magát egy háborúhoz, 1911-től a francia és az orosz katonai vezetés rendszeresen egyeztetette háborús elképzeléseit. A hírszerző utasítás elkészítése során is felmerült, hogy a polgári hatóságok, arra alkalmas munkatársai is bevonhatók legyenek hírszerzői feladatokat.

³⁵ MNL-OL-K-149-1914-3-46, a Magyar Királyi Belügyminisztérium 1153. res /1912. számú iratkísérője, a kézzel írt átirat alatt a XI/22 szerepel,

³⁶ MNL-OL-K-149-1914-3-46, a 4. hadtestparancsnokság vezérkari osztályának 1914. június 24-án kelt, Pras 2064 iktatószámú átirata a Magyar Királyi Belügyminiszternek,

³⁷ Ferenc Ferdinánd trónörökösét két héttel később, 1914. 6. 28-án gyilkolták meg Szarajevóban. Ausztria 1914. július 28-án üzent hadat Szerbiának.

³⁸ MNL-OL-K-149-1914-3-46, a Magyar Királyi Honvédelmi Miniszter 1914. július 26-án kelt, 9268. iktatószámú átirata a Magyar Királyi Belügyminiszternek,

hírszerző szolgálat támogatására vonatkozó dokumentumban foglalt rendelkezések érvényességére figyelmeztesse alárendelt hatóságait.

A közös hadügyminiszter 1910. május 6.-i átiratával kezdődő egyeztetési folyamat 1911 novemberében, mintegy másfél év múlva a miniszteri rendeletek kiadásával ért véget. Értékelésem szerint ez a folyamat, az adott időszakban már jól érzékelhető kockázatok ismeretében lassúnak tekinthető. Úgy azonban még inkább, hogy a közös hadügyminiszter, a magyar király honvédelmi miniszter és a magyar királyi miniszterelnök is többször sürgette a folyamatokat.

A titkosszolgálati tevékenység eredményességét alapvetően befolyásolja bizonyos képességek megléte, valamint a közigazgatás szerveivel való együttműködés hatékonysága. Az Evidenzbureau 1850-ben történt létrehozásakor természetesen ezen képességek egy jelentős része még a közigazgatás egyéb szerveihez volt delegálva, illetve az ezen szerveknél keletkezett, és a titkosszolgálati tevékenységhez elengedhetetlen információk átadása is esetleges volt. Ezt figyelembe véve titkosszolgálati szempontból teljesen indokoltnak tűnik, hogy 1878-ban kísérletet tettek a helyzet optimalizálására, a polgári hatóságok és a titkosszolgálat közötti együttműködés kereteinek rögzítésére. Jelen írásban bemutatott egyeztetési, szabályozási folyamat is ezen együttműködés kereteinek rögzítését célozta. Lényegi eredmény, hogy a közigazgatási szerveknél kiadásra kerültek azok az utasítások, rendeletek, amelyek garanciát jelenthettek a megállapodások betartására.

Az 1911. évi egyeztetések, illetve a kiadott rendeletek jól mutatják, hogy voltak olyan körülmények, amelyek előre vetítették, hogy az együttműködés ezt követően sem lesz gördülékeny. Az egyik fő elem, amely ebbe a körbe tartozik az, hogy a közigazgatási szervek számára az egyik legfontosabb tényező volt, hogy az alárendelt szerveiket a tárgykörben csak ők utasíthassák. Vélelmezhetően ennek oka azonos az 1878-as egyeztetés során megfogalmazott aggodalommal, vagyis a magyar érdekek korlátozásának veszélyével. De ide sorolható - habár más a mögöttes motiváció -, hogy a magyar királyi minisztériumok alárendelt szervei a titkosszolgálat megkereséseit csak a saját feladataik végrehajtásán túl teljesíthették.

A nemzetbiztonsági szervek és a polgári hatóságok közötti együttműködés a nemzetbiztonsági munka eredményessége szempontjából aktuálisan is komoly jelentőséggel bír. Mára azonban a titkosszolgálati tevékenységhez nélkülözhetetlen képességek egy részét a közigazgatási szervektől a szolgálatokhoz delegálták, illetve a nemzetbiztonsági szervek együttműködéseinek lényegi elemei nem belső rendeletekben, hanem jogszabályokban kerültek rögzítésre.

Az 1910-1911-es egyeztetések lefolytatása, a hírszerzői utasítás kiadása, valamint azzal összefüggésben a polgári hatóságokkal történő együttműködés

szorosabbá tétele, a kapcsolódó rendeletek kiadása a közigazgatás szervei és a titkosszolgálatok közötti együttműködés fejlődésének egy jelentős mérföldköve és egyértelműen szolgálta a kémelhárító tevékenység hatékonyabbá tételét.

Melléklet. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Belügyminisztériumi Levéltár, K-149-1914-3-46

A Császári és Királyi Közös Hadügyminiszter Pras 2176. iktatószámú, „Bizalmas” minősítésű, „Saját kezű Felbontásra” kezelési utasítású átírata a Magyar Királyi Belügyminiszternek

„Bécs, 1910. május 6.

A kormányban hamarosan megtárgyalásra kerülő politikai és politikai-adminisztratív jellegű katonai követelmények közül különösen fontos az idegen felderítő szolgálat megakadályozása és a saját felderítő szolgálat támogatása.

Bizonyos, saját oldalon történő katonai intézkedések, előkészületek és viszonyok titokban tartása és a potenciális ellenségekkel kapcsolatos minél pontosabb tájékoztatás döntő befolyással bírnak a háború eredményességére, és ezért további előkészítendő intézkedések szükségesek.

A katonai felderítő szolgálat fontosságát helyesen felismerve más államok, elsősorban OROSZORSZÁG és OLASZORSZÁG, ezt a szolgálatot nagy ráfordítással szervezték meg az osztrák-magyar Monarchiával szemben, és jelentős eszközökkel támogatták, habár felderítő tevékenységükhöz egyébként is kedvező a terep a határvidékeink hasonló vagy rokon nemzetiségű lakosságában.

Ami kifejezetten OROSZORSZÁGOT illeti, engedje meg, EXCELLENCIÁS URAM, hogy felhívjam figyelmét a 11. Hadtestparancsnokságnál készített következő tanulmányra, és bizalmasan hangsúlyozzam, hogy az orosz vezérkar felderítési célból meghatározott titkos dotációját a mostani költségvetésben ismét megemelték 160.000 Rubellel, így elérte a több mint két millió koronás összeget.

Eltekintve attól az örömteli tényről, hogy már mindenütt felismerik más államok határvidékeinken észlelt agitációs és felderítő tevékenységének jelentőségét és veszélyességét, teljes mértékben méltányolom, hogy a katonai szervek kijelölt képviselőkkel támogatják az ezekkel a jelenségekkel szembeni fellépést, a legsürgetőbb parancsnak tartom az említett támogatás normatív szabályozását, hogy biztosítani lehessen a felderítés területén különösen fontos együttműködést.

Figyelembe véve, hogy szomszédjaink felderítő tevékenységét, mint ahogy már utaltunk rá, nemcsak az óriási anyagi eszköz ráfordítása segíti hatékonyan,

hanem az is, hogy határvidékeinken ügyesen használják ki és segítik elő az államellenes hangulatokat és áramlatokat, ezért tudomásul kell venni, hogy minden erőből és a lehető leghamarabb komoly ellenintézkedéseket kell majd bevezetni.

Az ideiglenesen a Központi Állomásoknak kizárólagos, legbizalmasabb tájékoztatását célzó „Békeidőben folytatott felderítő-szolgálati utasítás” mellékelt tervezetének célja ezen együttműködés egységes szabályozása; ezért – általában és különösen a 4. §-ban – már minden olyan utasítást tartalmaz, melyre a hadvezetőségnek legfőképp szüksége van saját céljai eléréséhez.

Mikor EXCELLENCIÁS URAM, szíves hozzájárulását kérem a szóban forgó tervezethez, úgy hiszem, hogy bátorkodhatom kiemelni, hogy a civil szervek együttműködése kapcsán az utasításba csak azt lehetett belevenni, ami a tárgyban feltétlenül szükséges volt, azonban minden ezen túlmenő rendelkezést, intézkedést és tevékenységet, melybe a hadvezetőségnek nincs bepillantása, mint ahogy korábban is, a jövőben is a többi Központi Állomásnak és kijelölt hatóságnak, valamint az összes állami alkalmazott önálló tevékenységének, hazafias gondolkodásának és érzésének megfelelően kell elvégezni.

Mivel már számos, még ha legtöbbször pillanatnyi igényekből fakadó, de mégis nagyon fejlődőképes kezdeményezés is létezik ezen a területen, rendkívül célszerű lenne, hogy a hadvezetőség nagyobb betekintést nyerjen, ha megküldésre kerülnének a katonai felderítő-szolgálattal összefüggő összes utasítás, rendelet és megállapodás, valamint azok a tapasztalatok, melyeket a szóban forgó utasításban még hasznosítani lehetne.

EXCELLENCIÁS URAM szíves hozzájárulása esetén, anélkül, hogy elébe akarnék vágni az ügyel kapcsolatban szükséges rendelkezéseknek, már a dolog jelen állapotában meg szeretném említeni, hogy a természetszerűleg nagyon általánosnak tartott utasítás végrehajtásához – az egységes irányelvek ellenére – többé-kevésbé részletes, a helyi viszonyoknak megfelelő megállapodások kellene, melyeket legcélszerűbb lenne, az utasítás általános rendelkezései szerint, az érintett szerveknek a felderítő szolgálat területi irányításáért elsősorban felelős hadtestparancsnokságaival egyetértésben meghatározni.

Tekintettel az ügy korábban már hangsúlyozott sürgősségére, különösen hálás lennék EXCELLENCIÁS URAMNAK, ha EXCELLENCIÁS URAM a kért válaszát még a levél elején jelzett tárgyalások megkezdése előtt megküldené, hogy ezáltal az irányításom alatt levő minisztérium referenseinek ezeknél a megbeszéléseknél alkalmuk nyílhasson az esetlegesen felmerült kétségek vagy eltérő vélemények esetén a kívánt magyarázatot és felvilágosítást megadni.

EXCELLENCIÁS URAM, jóváhagyása esetén, miután az ügyet megvitatták a már több ízben is említett tanácskozások keretében, valamint a felderítési utasítás végleges szerkesztése után, a Legfelsőbb Engedélyt kérem ezen

szolgálati könyvhöz, majd kérem Excellenciás Uramat, hogy szíveskedjen kiadni azon rendelkezéseket, melyek az utasítás életbe léptetéséhez még szükségesek.

Ez a feljegyzés és mellékletei a mellékelt elosztó szerint kerülnek kibocsátásra. Kérem EXCELLENCIÁS URAM, fogadja megkülönböztetett nagyrabecsülésem kifejezését

olvashatatlan aláírás

Felhasznált irodalom

- 1995. évi CXXV. törvény a nemzetbiztonsági szolgálatokról
- CSÓKA Ferenc: Szakszolgálat Magyarországon, avagy tanulmányok a hírszerzés és titkos adatgyűjtés világából, Nemzetbiztonsági Szakszolgálat, Budapest, 2012
- BODA József: "Szigorúan titkos!"? - Nemzetbiztonsági almanach, Zrínyi Kiadó, Budapest, 2016
- REGÉNYI Kund-DOBÁK Imre: Hírszerzési és Kémelhárítási Szabályzat – a két világháború között, Nemzetbiztonsági szemle, Budapest, 2015
- PILCH Jenő: A hírszerzés és kémkedés története, Franklin társulat, Budapest, 1936,
- SZABÓ Szilárd: Az Evidenzbureau. Az Osztrák-Magyar Monarchia felderítő szervezete 1850-1919., Rendvédelem-történeti Füzetek, Budapest, 2015

Levéltári források a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárából

- MNL-OL-K-149-1914-3-46, az Osztrák-Magyar Monarchia közös Hadügyminiszterének 1910.05.06-án kelt, Pras 2176. számú átírat a Magyar Királyi Belügyminiszternek,
- MNL-OL-K-149-1914-3-46, a Magyar Királyi Miniszterelnök 1910.05.12-én kelt 2539. iktatószámú átírat a Magyar Királyi Belügyminisztériumnak,
- MNL-OL-K-149-1914-3-46, Az Osztrák-Magyar Monarchia közös hadügyminiszterének 1910.06.19-én kelt, Pras 5921 iktatószámú átírat a Magyar Királyi Belügyminiszternek,
- MNL-OL-K-149-1914-3-46, a közös hadügyminiszter 1910.08.05-én kelt, 7433. Pras iktatószámú átírat a Magyar Királyi Belügyminiszternek,
- MNL-OL-K-149-1914-3-46, a Magyar Királyi Miniszterelnök 1910.09.23-án kelt 4341. iktatószámú átírat a Magyar Királyi Belügyminiszternek,
- MNL-OL-K-149-1914-3-46, a Belügyminisztérium 307 res/1910 iktatószámú iratkísérő dokumentuma, amelyen a kézzel írt átírat alatt található dátum „X.10”,
- MNL-OL-K-149-1914-3-46, a Belügyminisztérium 639 res/1910 iktatószámú iratkísérő dokumentuma, amelyen a kézzel írt átírat alatt található dátum „XI.18”,

- MNL-OL-K-149-1914-3-46, , A Magyar Királyi Honvédelmi Miniszter 1911. 02. 04-án kelt, 226. iktatószámú átirata a Magyar Királyi Belügyminiszternek,
- MNL-OL-K-149-1914-3-46, A Magyar Királyi Honvédelmi Miniszter 1911.04.20-án kelt, 3138 iktatószámú átirata a Magyar Királyi Belügyminiszternek,
- MNL-OL-K-149-1914-3-46, A Magyar Királyi Honvédelmi Miniszter 1911.05.10-én kelt, 5734 iktatószámú átirata a Magyar Királyi Belügyminiszternek,
- MNL-OL-K-149-1914-3-46, A Magyar Királyi Honvédelmi Miniszter 1911.09.15-én kelt, 10462 iktatószámú átirata a Magyar Királyi Belügyminiszternek,
- MNL-OL-K-149-1914-3-46, A Magyar Királyi Honvédelmi Miniszter 1911.10.25-én kelt, 10967 iktatószámú átirata a Magyar Királyi Belügyminiszternek,
- MNL-OL-K-149-1914-3-46, A Magyar Királyi Honvédelmi Miniszter 1911.10.25-én kelt, 11345 iktatószámú átirata a Magyar Királyi Belügyminiszternek,
- MNL-OL-K-149-1914-3-46, A Magyar Királyi Honvédelmi Miniszter 1911.11.08-án kelt, 12035 iktatószámú átirata a Magyar Királyi Belügyminiszternek,
- MNL-OL-K-149-1914-3-46, a Belügyminiszter 507/1911 Res utasítása, 1911.11.16.,
- MNL-OL-K-149-1914-3-46, Horvát Bán 1911.12.24-én kelt, 291. Res számon iktatott átirata a Magyar Királyi Belügyminiszternek, 291/Bem.,
- MNL-OL-K-149-1914-3-46, A Magyar Királyi Igazságügyminiszter 1911.11.12-én kelt, Bi. 32/84 iktatószámú átirata a Magyar Királyi Miniszterelnöknek,
- MNL-OL-K-149-1914-3-46, A Magyar Királyi Pénzügyminiszter 1911.12.02-án kelt, 29/Res iktatószámú, a Magyar Királyi Belügyminiszternek írt átirata,
- MNL-OL-K-149-1914-3-46, A Magyar Királyi Földművelésügyi Miniszter 1911.11.14-én kelt, 9624 iktatószámú átirata a Magyar Királyi Belügyminiszternek,
- MNL-OL-K-149-1914-3-46, A Magyar Királyi Kereskedelemügyi Miniszter 1911.12.14-én kelt, 6756 iktatószámú, „Bizalmas, saját kezeihez” jelölésű, a Magyar Királyi Belügyminiszternek címzett átirata,

- MNL-OL-K-149-1914-3-46, a Magyar Királyi Belügyminisztérium 570. res /1911. számú iratkísérője, a kézzel írt távirat alatt a XII/13 szerepel,
- MNL-OL-K-149-1914-3-46, a Magyar Királyi Belügyminisztérium 837. res /1912. számú iratkísérője, a kézzel írt átirat alatt a X/05 szerepel,
- MNL-OL-K-149-1914-3-46, a 4. hadtestparancsnokság vezérkari osztályának 1912. 11.20-án kelt, K. Nr. 251 iktatószámú átirata a IV. csendőrkerületi parancsnokságnak,
- MNL-OL-K-149-1914-3-46, a Magyar Királyi Belügyminisztérium 1153. res /1912. számú iratkísérője, a kézzel írt átirat alatt a XI/22 szerepel,
- MNL-OL-K-149-1914-3-46, a 4. hadtestparancsnokság vezérkari osztályának 1914.06.24.-án kelt, Pras 2064 iktatószámú átirata a Magyar Királyi Belügyminiszternek,
- MNL-OL-K-149-1914-3-46, a Magyar Királyi Honvédelmi Miniszter 1914. 07. 26-án kelt, 9268. iktatószámú átirata a Magyar Királyi Belügyminiszternek
- http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1830_december_16_tisza_kalm an_szuletese/
- <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/52.html>
- https://mult-kor.hu/20050530_szerbia_kulpolitikaja_a_szazadfordulon_es_a_vilagha boru_eloestejen
- http://kommentar.info.hu/iras/2013_2/redl_emberei